

*Вадим Золотарьов
(Харків)*

НАЧАЛЬНИЦЬКИЙ СКЛАД НКВС УСРР У СЕРЕДИНІ 30-х рр.

За самою своєю природою та функціями, які вони виконують у суспільстві та державі, органи державної безпеки традиційно відносяться до державних інститутів, положення та престиж яких є найбільш високим. Це цілком природно: ані суспільство, ані держава не можуть припустити іншого стану справ, не ставлячи під загрозу саме своє існування. Обличчя ж органів державної безпеки, як і будь-якої воєнізованої організації, завжди визначав начальницький склад — стрижень державної безпеки, основа її існування. Саме начальницький склад концентрує та втілює в собі традиції служби, в його середовищі виробляється наступність поколінь, яка є запорукою успішного функціонування органів.

Тому повноцінна історія каральних органів не може бути створена без докладного вивчення їхнього персонального і керівного складу, бо, як слушно зазначають російські дослідники М.В.Петров і К.В.Скоркін, тільки зрозумівши принцип добору «чекістських» кадрів, їхньої розстановки та ротації можна вірогідно реконструювати механізми управління терором, побачити ті «приводні ремені», які використовувала партійна олігархія для здійснення своєї влади»¹.

Спіраючись на зібрані біографічні відомості співробітників Управління державної безпеки (УДБ) Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) УСРР, автор спробує дати загальну характеристику найвищому керівному складу українських чекістів середини 30-х рр. — часу найбільшого впливу органів державної безпеки у радянському суспільстві. До цієї категорії віднесені співробітники, яким у 1935–1936 рр. були присвоєні спеціальні звання Головного управління державної безпеки (ГУДБ) від капітана державної безпеки і вище. Це, безперечно, були найбільш кваліфіковані, досвідчені та заслужені чекісти — краса та гордість українського НКВС.

Згідно з постановою Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК) та Ради Народних Комісарів (РНК) СРСР від 7 жовтня 1935 р. «Про спеціальні звання начальницького складу Головного управління державної безпеки НКВС Союзу РСР» ввелися персональні звання: сержант державної безпеки (далі — ДБ), молодший лейтенант ДБ, лейтенант ДБ, старший лейтенант ДБ, капітан ДБ, майор ДБ, старший майор ДБ, комісар ДБ 3-го рангу, комісар ДБ 2-го рангу, комісар ДБ 1-го рангу². Постановою ЦВК та РНК СРСР від 26 листопада 1935 р. було встановлено звання генерального комісара ДБ, яке присвоїли наркомові внутрішніх справ СРСР Г.Г.Ягоді³. Тоді ж розпочалося надання спеціальних звань співробітникам ГУДБ НКВС СРСР, УДБ НКВС союзних республік і УДБ обласних Управлінь НКВС (УНКВС).

Серед особового складу НКВС УСРР станом на 3 липня 1936 р. спеціальні звання ГУДБ отримали 3174 осіб, з них: комісар ДБ 1-го рангу — 1, комісар ДБ 2-го рангу — 2, комісар ДБ 3-го рангу — 1, старший майор ДБ — 6, майор ДБ — 12, капітан ДБ — 68, старший лейтенант ДБ — 310, лейтенанта ДБ — 705, молодших лейтенантів ДБ — 1099, сержантів ДБ — 970⁴. Крім того, велика група українських чекістів не отримала ніяких спеціальних звань, але продовжувала свою роботу на посадах оперуповноважених і помічників оперуповноважених. Переважна більшість таких співробітників була в оперативному, спеціальному та обліково-статистичному відділах УДБ НКВС УСРР та обласних УНКВС.

Отже, до найвищого керівного складу УДБ НКВС УСРР автором віднесені (подається посада на час присвоєння звання, а у посиланнях — джерело біографічної інформації):

комісар ДБ 1-го рангу нарком внутрішніх справ УСРР В.А.Балицький⁵;

комісари ДБ 2-го рангу: начальник УНКВС Харківської області К.М.Карлсон⁶ і заступник наркома внутрішніх справ УСРР З.Б.Кацнельсон⁷;

комісар ДБ 3-го рангу начальник Економічного відділу (ЕКВ) УДБ НКВС УСРР С.С.Мазо⁸;

старші майори ДБ: начальник Особливого відділу (ОВ) УДБ НКВС УСРР М.К.Александровський⁹, начальник УНКВС Донецької області В.Т.Іванов¹⁰, начальник УНКВС Дніпропетровської області С.Н.Миронов-Король¹¹, начальник УНКВС Одеської області О.Б.Розанов¹², начальник УНКВС Вінницької області М.М.Тимофєєв¹³, начальник УНКВС Київської області М.Д.Шаров¹⁴;

майори ДБ: заступник начальника ОВ УДБ НКВС УСРР Ю.І.Бржезовський¹⁵, заступник начальника УНКВС Донецької області Г.Б.Загорський¹⁶, заступник начальника УНКВС Харківської області Я.З.Камінський¹⁷, начальник Секретно-політичного відділу (СПВ) УДБ НКВС УСРР

Б.В.Козельський¹⁸, начальник Управління місць ув'язнення НКВС УСРР Я.К.Краукліс¹⁹, заступник начальника ЕКВ ДПУ УСРР Ю.Ф.Кривець²⁰, заступник начальника Транспортного відділу (ТД) УДБ НКВС УСРР В.Я.Левозький²¹, заступник начальника УНКВС Харківської області П.В.Семенов²², начальник УНКВС Вінницької області Д.М.Соколинський²³, заступник начальника УНКВС Одеської області М.Г.Чердак²⁴, начальник Оперативного відділу УДБ НКВС УСРР П.Г.Шостак-Соколов²⁵, начальник Адміністративно-господарського управління (АГУ) НКВС УСРР С.М.Цикліс²⁶;

капітани ДБ: заступник начальника Оперативного відділу УДБ НКВС УСРР М.Ю.Аміров-Пієвський²⁷, начальник ЕКВ УДБ УНКВС Харківської області Л.С.Арров-Тандетницький²⁸, начальник СПВ УДБ УНКВС Київської області І.Я.Бабиць²⁹, заступник начальника АГУ НКВС УСРР О.М.Берман³⁰, начальник ТВ УДБ УНКВС Одеської області В.М.Блюман³¹, начальник оперативного відділу УДБ УНКВС Одеської області Я.Д.Борецький³², начальник-комісар Харківської школи НКВС Б.Ю.Борін³³, начальник Коростенського окружного відділу НКВС С.І.Борисов-Лендерман³⁴, помічник начальника ТВ УНКВС Харківської області Н.Я.Боярський³⁵, начальник 1-го відділку СПВ УДБ НКВС УСРР С.С.Брук³⁶, начальник Полтавського міського відділу НКВС Й.А.Вепринський³⁷, начальник 9-го відділку ОВ УДБ НКВС УСРР А.І.Геплер³⁸, начальник ТВ УДБ УНКВС Харківської області О.С.Глуховцев³⁹, начальник СПВ УДБ УНКВС Харківської області М.І.Говлич⁴⁰, начальник ЕКВ УДБ УНКВС Київської області С.І.Гольдман⁴¹, заступник начальника УНКВС Київської області Г.А.Гришин-Клювгант⁴², начальник ТВ УДБ УНКВС Київської області В.А.Двінянінов⁴³, начальник УНКВС Молдавської АСРР М.Г.Джавахов⁴⁴, помічник начальника СПВ УДБ НКВС УСРР С.М.Долинський-Глозберг⁴⁵, начальник ТВ УДБ УНКВС Чернігівської області Г.Т.Донець⁴⁶, начальник відділку ЕКВ УДБ НКВС УСРР Т.П.Дорожко⁴⁷, начальник ЕКВ УДБ УНКВС Одеської області Н.Б.Едвабник⁴⁸, начальник відділу пожежної охорони НКВС УСРР Ю.Д.Елькін⁴⁹, секретар НКВС УСРР О.Г.Євгенєв⁵⁰, начальник ТВ УДБ УНКВС Донецької області С.І.Заславський⁵¹, начальник ТВ УДБ УНКВС Дніпропетровської області М.О.Ізвеків⁵², начальник торгівельно-виробничого відділу НКВС УСРР Б.Б.Каган⁵³, начальник ТВ УДБ УНКВС Київської області Й.Я.Казбек-Каплан⁵⁴, начальник ТВ УДБ УНКВС Вінницької області Ю.Е.Каневський⁵⁵, помічник начальника ЕКВ УДБ УНКВС Харківської області А.Є.Караганов⁵⁶, помічник начальника Іноземного відділу УДБ НКВС УСРР С.Т.Карін-Даниленко⁵⁷, начальник відділку СПВ УДБ НКВС УСРР Я.Л.Карпейський⁵⁸, начальник Запорізького міського відділу НКВС М.Я.Кларов-Соловейчик⁵⁹, начальник ОВ НКВС 45-го механізованого корпусу Й.І.Ключкін⁶⁰, начальник-комісар Київської міжкрайової школи ГУДБ НКВС М.Б.Корнев⁶¹, начальник ОВ УДБ

УНКВС Донецької області Д.С.Леопольд-Ройтман⁶², начальник Херсонського міського відділу НКВС В.Я.Лея⁶³, заступник начальника ТВ УДБ УНКВС Донецької області В.І.Ляшик⁶⁴, особливоуповноважений УНКВС Київської області Б.А.Манькін⁶⁵, слухач вищої школи ГУДБ НКВС СРСР Д.М.Медведев⁶⁶, помічник начальника УНКВС Вінницької області І.Д.Морозов⁶⁷, помічник начальника ОВ УДБ УНКВС Харківської області Й.С.Найдман⁶⁸, заступник начальника ОВ УДБ УНКВС Харківської області Н.Ш.Новиковський⁶⁹, заступник начальника УНКВС Дніпропетровської області В.І.Окруй⁷⁰, начальник ЕКВ УДБ УНКВС Донецької області Д.В.Орлов⁷¹, начальник СПВ УДБ УНКВС Одеської області Г.М.Осінін-Вінницький⁷², помічник начальника УНКВС Харківської області Я.А.Пан⁷³, начальник відділу кадрів НКВС УСРР Я.В.Письменний⁷⁴, заступник начальника УНКВС Вінницької області М.Т.Приходько⁷⁵, заступник начальника відділу кадрів НКВС УСРР Я.І.Райхштейн⁷⁶, начальник ОВ УДБ УНКВС Одеської області А.М.Ратинський⁷⁷, т.в.о. начальника СПВ УДБ НКВС УСРР П.М.Рахліс⁷⁸, начальник ОВ УДБ УНКВС Київської області Л.Й.Рейхман⁷⁹, помічник начальника ЕКВ УДБ НКВС УСРР О.І.Риклін⁸⁰, В.М.Розов⁸¹, особливоуповноважений НКВС УСРР Н.Л.Рубінштейн⁸², помічник начальника ОВ УДБ НКВС УСРР С.І.Самойлов-Бесидський⁸³, заступник начальника УНКВС Чернігівської області С.І.Самовський⁸⁴, начальник Оперативного відділу УДБ УНКВС Харківської області А.Я.Санін-Затурянський⁸⁵, начальник Іноземного відділу УДБ НКВС УСРР А.В.Сапір⁸⁶, начальник Миколаївського міського відділу НКВС О.К.Уралець-Кетов⁸⁷, начальник ОВ 12-ої механізованої бригади Я.Ю.Флейшман⁸⁸, начальник Криворізького міського відділу НКВС М.Г.Ханніков⁸⁹, начальник Артемівського міського відділу НКВС М.І.Шелудченко⁹⁰, начальник Житомирського окружного відділу НКВС Ю.С.Шатов⁹¹, начальник відділку СПВ УДБ НКВС УСРР О.М.Шерстов⁹², заступник начальника УНКВС Молдавської АССР Р.Е.Штурм⁹³, помічник начальника СПВ УДБ УНКВС Харківської області Л.Т.Якушев⁹⁴.

Інших осіб, які мали на той час подібні звання, в НКВС УСРР не було і тому ми можемо говорити про певну цільність і неупередженість об'єктів дослідження. По якісному стану керівного складу вдалося з'ясувати такі дані: рік та місце народження; соціальне походження; національність; освіту; цивільну спеціальність, партійний стаж; установу, з якої був направлений до органів держбезпеки; чекістський стаж; урядові нагороди.

Вік. 2 чекіста (2,22%) народилися у 1888 р., 3 (3,33%) — у 1890 р., 1 (1,11%) — у 1891 р., 3 (3,33%) — у 1892 р., 1 (1,11%) — у 1893 р., 8(8,88%) — у 1894 р., 3 (3,33%) — у 1895 р., 10 (11,11%) — у 1896 р., 9 (10%) — у 1897 р., 10 (11,11%) — у 1898 р., 5 (5,56%) — у 1899 р., 10 (11,11%) — у 1900 р., 4 (4,44%) — у 1901 р., 11 (12,22%) — у 1902 р.,

2 (2,22%) — у 1903 р., 2 (2,22%) — у 1904 р., не має відомостей про дату народження 6 осіб (6,67%).

Середній вік керівного складу НКВС УСРР становив 38,2 роки (вік від 32 до 35 років мали 19 осіб (21,11%), від 36 до 40 років — 44 особи (48,89%), від 41 до 45 років — 16 осіб (17,78%), від 46 до 48 років — 5 осіб (5,56%).

Отже, керівники чекістів в цілому були немолодими досвідченими людьми з багатим життєвим досвідом. Події 1937–1939 рр. призвели до різкого омолодження керівного складу чекістів. Саме на молоде покоління чекістів робив ставку нарком внутрішніх справ СРСР генеральний комісар ДБ М.І.Єжов, коли знищував радянське та партійне керівництво. На молоде покоління чекістів робив ставку і нарком внутрішніх справ СРСР комісар ДБ 1-го рангу Л.П.Берія, коли знищував кадри М.І.Єжова та по суті заново створював апарат радянської держбезпеки.

Відзначимо, що троє чекістів — Н.Л.Рубінштейн, О.М.Берман і О.Я.Санін-Затурянський в усіх своїх службових документах невірно вказували дату свого народження, що з'ясувалося лише після їхнього арешту. Рубенштейн, який як особливоуповноважений НКВС УСРР повинен був сам слідкувати за ідейною чистотою чекістських рядів, пояснював те, що приписав собі 7 років із «хлоп'ячих переконань»⁹⁵. Напевно саме з хлоп'ячих переконань влітку 1919 р. він був головою комісії по проведенню червоного терору в Києві⁹⁶. Берман писав, що чотири роки він приписав собі для того, щоб його взяли до Червоної Армії⁹⁷, а Санін списав з себе три роки після звільнення із таборів.

Слід відзначити, що інколи з'ясувати вік чекіста важко навіть на підставі його особистих документів. Так, в особовій справі наркома внутрішніх справ УРСР у 1937–1938 рр. комісара ДБ 2-го рангу І.М.Леплевського фігурують навіть не дві, а три дати народження. В машинописній автобіографії зазначений 1895 р., в атестації — 1896 р., а в «Послужному списку працівника ДПУ» та у «Нагородному листі» — 1894 р.⁹⁸ Не вносять ясність і інші особисті документи Леплевського. В анкеті члена Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету він власноручно записав дату свого народження як 1894 р.⁹⁹, в реєстраційному бланку № 0855591 члена ВКП(б) знаходимо 1896 рік народження¹⁰⁰, а у кримінально-слідчій справі — 1894 р.¹⁰¹ Отже не дивно, що одні дослідники датують рік народження Леплевського як 1894¹⁰², а інші — як 1896¹⁰³.

Місце народження. Більшість з чекістів — 50 (55,55 %) — народилися на території сучасної України (16 — у Херсонській губернії, 12 — у Київській, 6 — у Полтавській, по 5 — у Харківській і Катеринославській, по 2 — у Чернігівській і Подільській, по 1 — у Волинській і Таврійській губерніях); 15 (16,67%) — у Росії (по 3 — у Курській і Орловській, по 2 — у Смоленській і Санкт-Петербурзькій, по 1 — у Вятській, Воронежській,

Катеренбурзькій, Пермській і Тульській губерніях); 6 (6,67%) — у Білорусі (по 2 — у Вітебській і Мінській, по 1 — у Гродненській і Віленській губерніях); 3 (3,33%) у — Латвії (всі — у Ліфляндській губернії), 2 (2,22%) — у Польщі, 1(1,11%) — у Молдові (Бесарабська губернія). Місце народження 13 осіб (14,45%) з'ясувати не вдалося.

3 губернських центрів походило 16 осіб (5 — з Києва, 3 — з Харкова, по 2 — з Катеринослава, Риги та Санкт-Петербурга, по 1 — з Вороніжа і Чернігова), з повітових центрів — 27 (у тому числі 9 — з Одеси).

Національність. Національний склад найвищого керівництва НКВС УСРР був таким: євреї — 60 (66,67%), росіяни — 13 (14,44%), українці — 6 (6,67%), латиші — 3 (3,33%), поляки — 2 (2,22%), білорус — 1 (1,11%), немає відомостей — 5 (5,56%). Нагадаємо, що у 1926 р. в УСРР проживало 75,4% українців, 8,1% росіян, 6,5% євреїв, 5,0% поляків, 1,5% німців, 1,1% молдован і румун, 0,5% болгар, 0,5% татар і тюрків, 0,3% угорців, 0,3% греків, 0,2% білорусів, 0,07% вірмен, 0,5% людей інших національностей¹⁰⁴. Отже, ні про яку українізацію органів держбезпеки, про що стверджують деякі російські дослідники¹⁰⁵, мова йти не може.

Малу питому вагу українців серед керівного складу НКВС УСРР, на нашу думку, можна пояснити прихованою антиукраїнською політикою тодішнього радянського керівництва. Хоча українців в НКВС УСРР служило чимало, займали вони, в основному, низові посади. Крім того, багато чекістів-українців з кар'єристських міркувань і через побоювання потрапити до числа буржуазних націоналістів, записувалися росіянами.

Приклад тут подавав сам нарком В.А.Балицький. Так в «Автобіографічній анкеті члена Всеукраїнського ЦВК Рад» у січні 1922 р. він власноручно вказав свою національність як росіянин¹⁰⁶, як і в «Послужному списку для осіб, які перебувають на службі в органах ДПУ», датованому 1927 р.¹⁰⁷ Пізніше ж в усіх особистих документах він значився вже українцем¹⁰⁸, а після арешту в 1937 р. знову писався росіянином¹⁰⁹.

Наведемо і такий факт. Навесні 1934 р. в партійних організаціях СПВ (30 осіб) та ТВ (65 осіб) ДПУ УСРР згідно з «Протоколами засідання комісії з чистки первинної організації ДПУ УСРР 25 травня 1934 р. — 19 березня 1935 р.», що зберігаються в Державному архіві Харківської області (фонд 99, опис 3, справа 354), не було жодного українця (у списках співробітників-комуністів ОВ та ЕКУ національність не вказувалася), хоча серед чекістів-транспортників зустрічаємо чимало людей з українськими прізвищами: К.Д.Андрійчук, А.І.Білик, Д.О.Болоненко, Г.І.Гаркуша, К.П.Головка, О.Ф.Задоя, К.С.Курпас, В.Я.Лисенко, П.І.Нетребко, Я.Г.Носко, Ф.М.Перепелиця, В.П.Пашенко, Ф.П.Сащенко, І.І.Ткаченко, Ю.А.Чорниш, П.П.Юрченко. Та і сам тодішній начальник ТВ ДПУ УСРР С.М.Цикліс, батько якого був євреєм, а мати українкою, записався на всяк випадок росіянином¹¹⁰.

Приховували свою національність не лише українці. Так О.Б.Розанов на допиті 17 серпня 1937 р. показав: «У всіх моїх службових і партійних документах я значуся як Розанов Олександр Борисович, росіянин. Справжнє моє прізвище Розенбарт, ім'я — Абрам. Я єврей. Змінив я ім'я та прізвище у 1918 р., працюючи у уповноваженого ЦК КП(б)У Семена Шварца. Змінив я з санкції Шварца та голови Курської губ. ЧК Камінського. Останній мені оформив переписування прізвища. Національність «росіянин» я став о собі писати пізніше. В усіх пізніших документах я став вказувати лише — «Розанов Олександр Борисович, росіянин», повідомляючи, що іншого прізвища я не мав. Робив я це із почуття хибного сорому, але не із бажання скрити національність»¹¹¹. На жаль, пам'ять підводить Розанова, бо в деяких документах, наприклад анкети делегата XI з'їзду КП(б)У, він власноручно записувався українцем¹¹².

Соціальне походження. При аналізі соціального походження автор користувався тією класифікацією, яка вживалася в офіційних документах Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) — так званих «Послужних списках для осіб, що перебувають на службі в органах ДПУ»: із родини робітника, селянина-бідняка, середняка, службовця, ремісника, міщанина, дворянина, особистого та почесного громадянина, купця, духовного звання, офіцера, поміщика.

22 особи (24,44%) походили із службовців (з них, зокрема, 2 — сини бухгалтерів, 2 — прикажчика, 1 — конторника, 1 — вчителя), 18 (20%) — із ремісників (5 — сини кравців, 3 — ремісника, 2 — кустаря, 1 — бондаря, 1 — вантажника, 1 — візника, 1 — механіка, 1 — складача друкарні, 1 — шевця, 1 — штукатура, 1 — фотографа); 14 (15,56%) — із робітників; 7 (7,78%) — із міщан; 6 (6,66%) — із селян; 5 (5,56%) — із торговців; 4 (4,44%) — із родин дрібних власників (2 — сини власників майстерні, 1 — власника друкарні, 1 — орендаря). Встановити соціальне походження 14 осіб (15,56%) не вдалося.

Соціальний стан. Якщо ретельно аналізувати цивільну спеціальність керівних співробітників НКВС УССР, то тут можна виділити аж 35 позицій, які автор згрупував так: службовці — 26 (28,89%): 7 прикажчиків, 4 конторники, 2 писаря, 2 рахівники, 1 зубний технік, 1 комсомольський працівник, 1 канцелярист, 1 кіномеханік, 1 коректор, 1 музикант, 1 розсильний, 1 службовець, 1 табельник, 1 театральний декоратор, 1 юрист; робітники — 25 (27,78 %): 8 слюсарів, 6 робітників, 3 монтери, 2 токаря, 2 чорнороби, 1 арматурник, 1 ливарник, 1 майстер, 1 нікелювальник; ремісники — 9 (10%): 4 складача у друкарні, 1 годинникар, 1 лимар, 1 миловар, 1 паркетник, 1 фотограф; учні — 7 (7,77%): 3 — студенти, 4 — гімназисти; вчителі — 3 (3,33%); хлібороб — 1 (1,11%).

Ніякої цивільної спеціальності не мали 5 осіб (5,55%). Немає відомостей — 14 (15,55%).

Із наведених цифр про соціальний стан і соціальне походження видно, що переважну більшість (60,22%) складали співробітники з «соціально-чужим походженням»: службовці, ремісники, торговці, міщани, дрібні власники. Ці факти заперечують розхожу тезу про те, що чекісти добирали собі кадри із кращих представників робітничого класу. Кадрові служби НКВС СРСР були занепокоєні тим, що значний прошарок серед чекістів складають люди соціально-чужого походження. В численних документах Центра відзначалася необхідність «комплектувати діючий склад за рахунок робітників»¹¹³. Подальші події підтвердили побоювання, що соціальний склад НКВС є благодатним ґрунтом для проведення «соціальних чисток» серед працівників.

Освіта. Лише 4 чекіста (4,44%) мали вищу освіту. З.Б.Кацнельсон закінчив юридичний факультет Московського університету і був вільним слухачем Лазаревського інституту східних мов. О.І.Риклін, Л.С.Арров і Я.В.Письменний вже за Радянської влади закінчили Харківський інститут народного господарства (причому останні двоє — правовий факультет). Ще двоє (2,22%) мали незакінчену вищу освіту — В.А.Балицький закінчив 3 курси юридичного факультету Московського університету і був вільним слухачем Лазаревського інституту східних мов, звідки його забрали на фронт. В інституті народного господарства навчався Я.А.Пан.

15 осіб (16,67%) мали середню освіту, 6 (6,66%) — незакінчену середню, 49 (54,44%) — початкову, 1 (1,11%) — незакінчену початкову, 3 (3,33%) були самоуками. Причому ніякої освіти не отримали керівники відділів УДБ НКВС УСРР М.К.Александровський та А.В.Сапір. Відомостями про те, яку освіту дістали ще 10 осіб (11,11%), автор не володіє.

Отже, для керівництва НКВС УСРР, як і для всього радянського апарату, був характерний низький освітній рівень.

Партійність. 82 чекіста (91,11%) були членами ВКП(б), один (1,11%) — С.І.Самойлов — кандидатом у члени ВКП(б), про партійну приналежність 7 осіб (7,78%) відомостей немає, але з великою долею ймовірності можна припустити, що всі вони були комуністами.

Щодо часу вступу до ВКП(б), то лише 8 чекістів (8,89%) мали дореволюційний партійний стаж (К.М.Карлсон, якого часто називали партійною совістю української парторганізації, вступив до лав РСДРП(б) у 1905 р., В.Т.Іванов і Я.К.Краукліс — у 1913 р., В.А.Балицький — у 1915 р., М.Б.Корнев, В.Я.Левецький, Б.А.Манькін і О.Б.Розанов — у 1916 р.).

У 1917 р. більшовиками стали 9 осіб (10%); під час Громадянської війни (у 1918–1920 рр.) до партії вступила 41 особа (45,56%), з них: у 1918 р. — 10 (11,11%), у 1919 р. — 16 (17,78%), у 1920 р. — 15 (16,67%); у 1921–1924 рр. до ВКП(б) вступило 4 особи (4,44%), з них: у 1921 р. — 2 (2,22%), у 1923 р. — 1 (1,11%), у 1924 р. — 1 (1,11%); у 1925–1928 рр. комуністами стали 14 осіб (15,55%), з них: у 1925 р. — 2 (2,22%), у 1926 р. — 3 (3,33%),

у 1927 р. — 5 (5,56%); у 1928 р. — 4 (4,44%); у 1929–1932 рр. партійний квиток отримали 6 осіб (6,66%), з них: у 1929 р. — 1 (1,11%), у 1930 р. — 1 (1,11%), у 1931 р. — 3 (3,33%), у 1932 р. — 1 (1,11%).

Таким чином, більшість чекістів-керівників (64,45%) вступила до ВКП(б) у 1905–1920 рр. і були, мабуть, переконаними комуністами. Вони мали певний партійний авторитет не тільки серед чекістського, але і серед партійного та радянського апарату.

Що стосується віку вступу до ВКП(б), то тут маємо таку картину: 1 особа (1,11%) (М.І.Говлич) став більшовиком у 15 років, 1 (1,11%) (Л.С.Арров) — у 16 років, 4 (4,44%) — у 17 років, 5 (5,56%) — у 18 років, 9 (10%) — у 19 років, 9 (10%) — у 20 років, 6 (6,66%) — у 21 рік, 8 (8,89%) — у 22 роки, 9 (10%) — у 23 роки, 4 (4,44%) — у 24 роки, 4 (4,44%) — у 25 років, 6 (6,66%) — у 26 років, 1 (1,11%) — у 27 років, 2 (2,22%) — у 28 років, 3 (3,33%) — у 29 років, 4 (4,44%) — у 30 років, 4 (4,44%) — у 31 рік, 1 (1,11%) — у 35 років, 1 (1,11%) — у 37 років (Н.Ш.Новаковський). Середній вік вступу до ВКП(б) був 22,6 роки. Тобто, більшість чекістів ставали комуністами у досить молодому віці, овіяні революційною романтикою.

9 осіб (10%) до свого вступу до ВКП(б) перебували у лавах інших партій: четверо (В.А.Балицький, Я.Л.Карпейський, З.Б.Кацнельсон, С.М.Цикліс) були меншовиками, двоє (Я.З.Камінський і В.Я.Левецький) — анархістами, двоє (Я.Д.Борецький та Ю.Є.Каневський) — членами єврейської комуністичної партії, 1 (С.Т.Карін-Даниленко) — боротьбистом. Можливо ще хтось мав «антипартійне» минуле, адже деякі чекісти «забували» писати про це у своїх партійних документах. Так, у 1938 р. був виключений з партії за приховування своєї приналежності до ЄКП начальник відділення 1-го відділу УДБ НКВС УСРР Я.Д.Борецький.

9 чекістів (10%) свого часу були виключені з партії, але потім відновлені: Ю.Д.Елькін і Я.Ю.Флейшман — за пияцтво, Й.Я.Казбек-Каплан — «за замовлення туфель під загрозою зброї», Я.Л.Карпейський — «як виходець з непролетарської родини», Я.В.Письменний — за бюрократизм, С.М.Долинський — вибув «механічно, будучи в роз'їздах по роботі», Н.Ш.Новаковський — через «не подання поручителів», М.І.Шелудченко — через тривалу хворобу та втрату документів, Б.В.Козельський — «як пасивний член партії».

Робота до НК-ДПУ. 37 осіб (41,11%) прийшли до НК з лав Червоної армії; 9 (10%) з цивільної роботи (2 — складачі друкарні, 1 — вчитель, 1 — годинникар, 1 — прикажчик, 1 — робітник, 1 — театральний актор, 1 — чорнороб); 5 (5,56%) — з міліції, 5 (5,56%) — з радянської роботи, 3 (3,33%) — з партійної роботи, 3 (3,33%) — безробітних, 2 (2,22%) — з військово-морського флоту, 2 (2,22%) — з комсомольської роботи, 2 (2,22%) — з військово-революційних трибуналів, 2 (2,22%) — після за-

кінчення гімназії, 1 (1,11%) — з профспілкової роботи, 1 (1,11%) — з робітничо-селянської інспекції, 1 (1,11%) — з господарської роботи, не має відомостей — 17 (18,89 %).

40 (44,44%) чоловік прийшло до НК з партійним квитком, 33 (36,67%) — безпартійними, рік вступу до партії у 6 (6,67%) осіб співпадає з роком вступу до НК, але більш точніші відомості відсутні. Відомості про 11 осіб (12,22%) встановити не вдалося.

Час вступу до НК-ДПУ. Щодо часу вступу до ВНК-ДПУ, то у 1917 р. вступила 1 особа (1,11%); у 1918 р. — 12 (13,33%), у 1919 р. — 21 (23,33%), у 1920 р. — 20 (22,22%), у 1921 р. — 21 (23,33%), у 1922 р. — 3 (3,33%), у 1924 — 1 (1,11%). Немає відомостей про 11 осіб (12,22%).

7 (7,78%) осіб прийшли до НК у 17 років, 6 (6,67%) — у 18 років, 6 (6,67%) — у 19 років, 6 (6,67%) — у 20 років, 12 (13,33%) — у 21 рік, 12 (13,33%) — у 22 роки, 5 (5,56%) — у 23 роки, 6 (6,67%) — у 24 роки, 8 (8,89%) — у 25 років, 3 (3,33%) — у 26 років, 2 (2,22%) — у 27 років, 1 (1,11%) — у 28 років, 2 (2,22%) — у 30 років, 3 (3,33%) — у 31 рік. Відомості про 11 осіб (12,22%) встановити не вдалося. Середній вік приходу до НК — 22,1 рік.

Як бачимо, всі керівники НКВС УСРР поступили на службу до органів державної безпеки під час громадянської війни (60%) та у перші роки Радянської влади, служили під керівництвом Ф.Е.Дзержинського і сміливо можуть називатися «дзержинцями». Саме руками «справжніх дзержинців» найвище партійне та радянське керівництво країни знищувало спочатку «класових ворогів», потім вільне селянство і «буржуазних націоналістів», і, нарешті, партійний та радянський апарат.

Урядові нагороди. Орденоносцями були 16 осіб (17,78 %). Найбільше орденів — 5 (три ордени Червоного Прапора, орден Червоної Зірки, орден Трудового Червоного Прапора УСРР) мав нарком В.А.Балицький. Цікаво, що один орден Червоного Прапора він отримав 24 вересня 1926 р. за участь в авіаційному перельоті «Москва-Тегеран-Москва»¹¹⁴. Двоє українських чекістів мали по дві урядові нагороди: С.Н.Миронов — два ордени Червоного Прапора, а М.К.Александровський — ордени Червоного Прапора та Червоної Зірки.

По одному ордену Червоного Прапора мали 9 осіб: Л.С.Арров-Тандетницький, В.Т.Іванов, К.М.Карлсон, З.Б.Кацнельсон, Ю.Ф.Кривець, С.С.Мазо, О.Б.Розанов, П.В.Семенов, Н.Д.Шаров. Орденом Червоної Зірки за успіхи в розвитку динамівської авіації був нагороджений Я.В.Письменний. Заслуги Б.В.Козельського, Я.К.Краукліса і М.М.Тимофєєва були відзначені орденом Трудового Червоного Прапора УСРР на честь п'ятнадцятиріччя органів ВНК-ДПУ.

Подальші долі. Наше дослідження було б не повним, якби ми не згадали про подальші долі керівників НКВС УСРР під час великої чистки

1937–1938 рр. Тоді були розстріляні 42 особи (46,67%) (всі комісари держбезпеки 1-го та 2-го рангу, 5 із 6 старших майорів держбезпеки, 7 із 12 майорів держбезпеки, 28 із 68 капітанів держбезпеки): начальник УНКВС Далеко-Східного краю В.А.Балицький; начальник Томськ-Асинського табору НКВС СРСР К.М.Карлсон, заступник начальника ГУЛАГ НКВС СРСР і Дмитровського табору НКВС З.Б.Кацнельсон; заступник начальника Розвідувального управління Червоної Армії М.К.Александровський, заступник наркома внутрішніх справ УРСР комісар ДБ 3-го рангу В.Т.Іванов, завідувач 2-им східним відділом наркомату іноземних справ СРСР комісар ДБ 3-го рангу С.Н.Мионов, начальник УНКВС Воронежської області О.Б.Розанов, начальник УНКВС Сталінградської області М.Д.Шаров, заступник начальника 5-го (особливого) відділу УДБ НКВС УРСР Ю.І.Бржезовський, начальник Кулайського табору НКВС СРСР Я.К.Краукліс, начальник УНКВС Орджонікідзевського краю старший майор ДБ Ю.Ф.Кривець, заступник начальника Управління прикордонної та внутрішньої охорони НКВС УРСР комбриг П.В.Семенов, начальник Центрального управління нафтоналивного флоту СРСР старший майор ДБ Д.М.Соколинський, начальник адміністративного відділу Івдельського табору НКВС СРСР С.М.Цикліс, начальник УНКВС Чернігівської області П.Г.Шостак-Соколов, начальник 1-го відділу (охорони) М.Ю.Аміров-Пієвський, заступник начальника АГУ НКВС УРСР О.М.Берман, начальник 5-го відділу УДБ НКВС УРСР майор ДБ В.М.Блюман, помічник начальника 4-го відділу УДБ НКВС УРСР С.С.Брук, начальник УНКВС Амурської області М.І.Говлич, начальник УНКВС Вінницької області Г.А.Гришин-Клювгант, начальник Запорізького міського відділу НКВС М.Г.Джавахов, заступник начальника УНКВС Дніпропетровської області С.М.Долинський, начальник секретаріату УНКВС Далеко-Східного краю О.Г.Євген'єв, начальник відділу пожежної охорони НКВС УРСР Ю.Д.Елькін, начальник 6-го (транспортного) відділу УДБ УНКВС Київської області Й.Я.Казбек-Каплан, помічник наркома внутрішніх справ Білоруської РСР майор ДБ М.Б.Корнев, начальник Дорожньо-транспортного відділу (ДТВ) ГУДБ НКВС Південної залізниці Д.С.Леопольд, помічник начальника слідчої частини НКВС СРСР майор ДБ І.Д.Морозов, начальник Управління місць ув'язнення НКВС УРСР Н.Ш.Новаковський, начальник Коростеньського окружного відділу НКВС В.І.Окруй, начальник 3-го відділу УДБ УНКВС Донецької області Д.В.Орлов, заступник начальника УНКВС Далеко-Східного краю майор ДБ Г.М.Осінін-Вінницький, начальник 5-го відділу УДБ НКВС УРСР В.Л.Писарев, начальник 6-го відділу УДБ НКВС УРСР майор ДБ Я.В.Письменний, начальник 3-го відділу УДБ НКВС Узбецької РСР майор ДБ П.М.Рахліс, начальник відділу оборонної промисловості Головного економічного управління НКВС СРСР майор ДБ Л.Й.Рейх-

ман, помічник начальника 3-го відділу УДБ УНКВС Куйбишевської області О.І.Риклін, особливоуповноважений НКВС УРСР Н.Л.Рубінштейн, начальник 3-го відділу УДБ НКВС УРСР майор ДБ С.М.Самойлов, начальник 5-го відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області Я.Ю.Флейшман, заступник наркома внутрішніх справ Татарської АРСР М.І.Шелудченко (називаються останні перед арештом посади та нові спецзвання).

Були засуджені до різних термінів позбавлення волі 7 осіб (7,78%): заступник начальника Управління робітничо-селянської міліції (УРСМ) НКВС УРСР Я.З.Камінський, начальник Пермського міського відділу НКВС В.Я.Левозький, начальник Управління Нижньо-Тамбовського табору НКВС С.І.Борисов-Лендерман, начальник Управління Астраханського рейдового нафтоналивного флоту Н.Т.Приходько, заступник начальника 5-го відділу УДБ УНКВС Харківської області О.Я.Санін-Затурянський, помічник начальника 3-го відділу УДБ НКВС УРСР А.В.Сапір, нарком внутрішніх справ Кримської АРСР Л.Т.Якушев.

Помер під час слідства заступник начальника УНКВС Чернігівської області А.І.Геплер, повісився у Лук'янівській в'язниці Г.Б.Загорський. Двоє — начальник СПВ УДБ НКВС УСРР Б.В.Козельський та начальник УНКВС Харківської області С.С.Мазо застрелилися у своїх службових кабінетах. Померли власною смертю А.М.Шерстов у 1936 р. та Я.А.Пан у 1939 р.

Знаходилися під слідством, але були звільнені, начальник Дорожно-транспортного відділу ГУДБ НКВС залізниці імені Кагановича Л.С.Арров-Тандетницький, начальник Управління шосейних доріг НКВС УРСР Б.Б.Каган, начальник відділу пожежної охорони НКВС УРСР С.Т.Карін-Даниленко. За неперевіреними даними, був заарештований, але потім звільнений, начальник ДТВ ГУДБ НКВС Південно-Західної залізниці С.І.Заславський.

Поки що немає відомостей про долю заарештованого начальника Темніковського табору НКВС Ю.Е.Канєвського. Автору невідомо також як склалася долі Н.Я.Боярського (влітку 1938 р. — заступник начальника УНКВС Свердловської області), Й.А.Вепринського (з березня 1938 р. — начальник 3-го відділу Далекосхідного табору (Дальтабу) НКВС СРСР), М.О.Ізвекова (з червня 1938 р. — заступник начальника УРСМ НКВС УРСР), Ю.С.Шатова (з осені 1937 р. — помічник начальника УНКВС Чернігівської області), Р.Е.Штурма-Ліхтенберга.

На нашу думку, керівний кадровий склад НКВС УСРР певною мірою відбивав соціально-класову і національну структури та освітній рівень радянського державного апарата в Україні. Для чекістських кадрів, як і для всіх державних структур, був властивий розмитий соціальний склад, низький освітній рівень, неукраїнське походження, різноманітні партійні «гріхи». З одного боку, це дозволяло радянським владним структурам легко маніпулювати чекістами та примушувати їх виконувати будь-які злочинні накази, а, з іншого — стало підставою для знищення багатьох з них.

Примітки

- ¹ Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВС, 1934 — 1941: Справочник. — М.: Звенья, 1999. — С. 5.
- ² Правда. — 1935. — 8 октября.
- ³ Правда. — 1935. — 27 ноября.
- ⁴ Архів Управління внутрішніх справ (далі — УВС) по Харківській області. — Накази НКВД СРСР за 1936 р. — № 15 від 8 січня, № 18 від 9 січня, № 19 від 9 січня, № 81 від 9 лютого, № 101 від 23 лютого, № 177 від 22 березня, № 178 від 22 березня, № 179 від 22 березня, № 180 від 22 березня, № 182 від 23 березня, № 183 від 23 березня.
- ⁵ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 2881. — Арк. 1–4; Державний архів Харківської області (далі — ДАХО). — Ф. Р–845. — Оп. 2. — Спр. 583. — Арк. 161.
- ⁶ Архів Управління Федеральної служби безпеки Російської Федерації (далі — УФСБ РФ) по Омській області. — Спр. 193674. — Арк. 1–56.
- ⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 343. — Арк. 27.
- ⁸ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 924. — Арк. 1–13.
- ⁹ Там само. — Спр. 20. — Арк. 1–5.
- ¹⁰ Російський центр збереження історичних документів новітньої історії (далі — РЦЗІДНІ). — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1644284.
- ¹¹ Архів зовнішньої політики Російської Федерації. — Ф. 0516. — Оп. 55. — Спр. 445.
- ¹² РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1690839.; ЦДАВО України. — Ф.1. — Оп. 11. — Спр. 2105. — Арк. 1–4.
- ¹³ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 1661. — Арк. 1–4; Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 2475. — Арк. 1–4; ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 343. — Арк. 29.
- ¹⁴ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 0147146.
- ¹⁵ ДАХО. — Ф. 99. — Оп. 3. — Спр. 354. — Арк. 427.
- ¹⁶ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1640091; ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 565. — Арк. 1–8.
- ¹⁷ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 33032-фп. — Т. 19. — Арк. 260–266; РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1672238; ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 958. — Арк. 1–4; Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 666. — Арк. 1–11.
- ¹⁸ ДАХО. — Ф. 99. — Оп. 3. — Спр. 354. — Арк. 241.
- ¹⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 1226. — Арк. 1–4; Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 810. — Арк. 1–7.
- ²⁰ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 818. — Арк. 1–7; РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1650031.
- ²¹ ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 1354. — Арк. 1–4; РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1650161.

- ²² ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 2236. — Арк. 1–4; Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 1500. — Арк. 1–4; РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1707845.
- ²³ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 1. — Спр. 1570. — Арк. 1–7; РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1660394.
- ²⁴ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена КПРС № 04840478.
- ²⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 2774. — Арк. 1–4; Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 1910. — Арк. 1–7; РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1650017.
- ²⁶ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 1820. — Арк. 1–7.
- ²⁷ Державний архів Служби безпеки України (далі — ДА СБУ). — Спр. 2551. — Арк. 1–25.
- ²⁸ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1673430.
- ²⁹ Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К.: Абрис, 1997. — С. 434–435.
- ³⁰ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1650029; ДА СБУ. — Спр. 40546-фп. — Арк. 4-12.
- ³¹ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 108. — Арк. 1–8.
- ³² Державний архів Російської Федерації (далі — ДАРФ). — Службова картка ГУЛАГ НКВД на Борецького Я.Д.
- ³³ ДА СБУ (Харків). — Спр. 459. — Арк. 1–50.
- ³⁴ ДАРФ. — Службова картка ГУЛАГ НКВД на Борисова С.І.
- ³⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 264. — Арк. 1–4.
- ³⁶ Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні. — С. 445.
- ³⁷ ДАХО. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 486. — Арк. 98.
- ³⁸ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1660397.
- ³⁹ Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні. — С. 452.
- ⁴⁰ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 328. — Арк. 1–4; РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1672218.
- ⁴¹ Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні. — С. 452–453.
- ⁴² РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1650011.
- ⁴³ ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 643. — Арк. 1–4; Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 408. — Арк. 1–4.
- ⁴⁴ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 410. — Арк. 1–5; РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 0751769; Центральний архів прикордонної служби Російської Федерації. — Ф. 41. — Оп. 269. — Спр. 1363.
- ⁴⁵ ДАХО. — Ф. 99. — Оп. 3. — Спр. 354. — Арк. 243.
- ⁴⁶ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена КПРС № 5221516; ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 457. — Арк. 1–7.
- ⁴⁷ Біографічних відомостей немає.
- ⁴⁸ Інформація надана автору О.І.Капчинським (Москва).
- ⁴⁹ ДАХО. — Ф. 15. — Оп. 2. — Спр. 27. — Арк. 83; Ф. 99. — Оп. 3. — Спр. 354. — Арк. 203.
- ⁵⁰ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 494. — Арк. 1–5.

- ⁵¹ Там само. — Спр. 567. — Арк. 1–9.
- ⁵² Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні. — С. 478–479.
- ⁵³ ДАХО. — Ф. 99. — Оп. 3. — Спр. 354. — Арк. 306.
- ⁵⁴ Там само. — Ф. 15. — Оп. 2. — Спр. 27. — Арк. 19.
- ⁵⁵ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 669. — Арк. 1–9.
- ⁵⁶ Біографічних відомостей немає.
- ⁵⁷ ДАХО. — Ф. 15. — Оп. 2. — Спр. 27. — Арк. 17.
- ⁵⁸ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 33032-фп. — Т. 19. — Арк. 116; ДАХО. — Ф. 15. — Оп. 2. — Спр. 27. — Арк. 26.
- ⁵⁹ Біографічних відомостей немає.
- ⁶⁰ ДАРФ. — Службова картка ГУЛАГ НКВД на Ключкіна Й. І.; РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 3437471.
- ⁶¹ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 762. — Арк. 1–5.
- ⁶² РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1639331.
- ⁶³ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 870. — Арк. 1–7; Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 1377. — Арк. 1–5; РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 0731524.
- ⁶⁴ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 511.
- ⁶⁵ Архів УВС Самарської області. — Спр. № 25406. — Арк. 17–23.
- ⁶⁶ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 998. — Арк. 1–4; РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 00046804.
- ⁶⁷ Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні. — С. 519–520.
- ⁶⁸ Біографічних відомостей немає.
- ⁶⁹ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1650029.
- ⁷⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 1788. — Арк. 1–4; Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 1156. — Арк. 1–7.
- ⁷¹ ДА СБУ (Донецьк). — Спр. 564. — Арк. 1–53.
- ⁷² Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні. — С. 526–527.
- ⁷³ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 1208. — Арк. 1–7.
- ⁷⁴ ДАХО. — Ф. 15. — Оп. 2. — Спр. 27. — Арк. 18.
- ⁷⁵ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 1323. — Арк. 1–18.
- ⁷⁶ Інформація надана автору О.О.Папчинським (Санкт-Петербург).
- ⁷⁷ ДА СБУ. — Спр. 3123. — Арк. 23–27.
- ⁷⁸ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 1368. — Арк. 1–7.
- ⁷⁹ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 0731850.
- ⁸⁰ ДАХО. — Ф. 15. — Оп. 2. — Спр. 27. — Арк. 63.
- ⁸¹ Біографічних відомостей немає.
- ⁸² РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1650018; ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 1434. — Арк. 1–4.
- ⁸³ ДАХО. — Ф. 99. — Оп. 3. — Спр. 354. — Арк. 425.
- ⁸⁴ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 1470. — Арк. 1–14.
- ⁸⁵ ДАХО. — Ф. 15. — Оп. 2. — Спр. 27. — Арк. 9.
- ⁸⁶ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 37281-фп. — Арк. 254.

- ⁸⁷ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 4102894; ДАРФ. — Службова картка ГУЛІАГ НКВД на Кетова-Уральця О.К.
- ⁸⁸ ДА СБУ (Дніпропетровськ). — Спр. 4904. — Арк. 1–20.
- ⁸⁹ Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934–1941. — С. 426–427.
- ⁹⁰ ДАХО. — Ф. 99. — Оп. 3. — Спр. 354. — Арк. 245.
- ⁹¹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 514.
- ⁹² ДАХО. — Ф. 15. — Оп. 2. — Спр. 27. — Арк. 27.
- ⁹³ ДАХО. — Ф. 15. — Оп. 2. — Спр. 27. — Арк. 18.
- ⁹⁴ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1675598.
- ⁹⁵ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 44539-фп. — Арк. 18.
- ⁹⁶ Ллюшин. Революційна путь Київської ЧК // Пролетарська правда. — 1927. — 18 декабря.
- ⁹⁷ ДА СБУ. — Спр. 40546-фп. — Арк. 53.
- ⁹⁸ ДА СБУ. — Спр. 1309. — Арк. 1–25.
- ⁹⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 1369. — Арк. 3.
- ¹⁰⁰ РЦЗІДНІ. — Реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 0855591.
- ¹⁰¹ Державний архів Федеральної служби безпеки Російської Федерації. — Спр. № 13557. — Т. 1. — Арк.
- ¹⁰² О масштабах репрессий в Красной Армии в предвоенные годы // Военно-исторический журнал. — 1993. — № 2. — С. 78; Бажан О., Войналович В. Війна проти власного народу // Літературна Україна. — 1993. — 29 липня; Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. — К.: Україна, 1996. — С. 114; Скотников С., Творинский В. Второе пришествие комиссара // Зеркало недели. — 1996. — 16 ноября; Чисников В.М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України. — К.: Українська академія внутрішніх справ, 1996. — С. 17; Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. — С. 143, 501; Кулеш А.Р., Пименов Л.В., Валаханович И.А. Руководители органов государственной безопасности Беларуси. — Минск: Беларуская Энцыклапедыя, 1997. — С. 22; Зинько Ф.З. Кое-что из истории Одесской ЧК. — Одесса, 1998. — С. 105; Чисников В. Керівники органів державної безпеки Радянської України (1918–1953 рр.). Матеріали до біографічного довідника // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 2000. — № 2/4. — С. 368.
- ¹⁰³ Золотарьов В.А., Шаповал Ю.І. В.А.Балицький. На шляху правди про нього // Український історичний журнал. — 1993. — № 7–8. — С. 67; Сталинское Политбюро в 30-е годы: Сборник документов. Сост. О.В.Хлевнюк, А.В.Кващонкин, Л.П.Кошелева, Л.А.Роговая. — М., 1995. — С. 288; Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934–1941. — С. 270; Залесский К.А. Империя Сталина. Биографический словарь. — М.: Вече, 2000. — С. 276; Папчинский А.А., Тумшис М.А. Щит, расколотый мечом. НКВД против ВЧК. — М.: Современник, 2001. — С. 171.
- ¹⁰⁴ Енциклопедія Українознавства. — Т. 5. — С. 1733.
- ¹⁰⁵ Папчинский А.А., Тумшис М.А. Щит, расколотый мечом. — С. 200.
- ¹⁰⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 2881. — Арк. 3.

- ¹⁰⁷ ДАХО. — Ф. Р-845. — Оп.2. — Спр. 583. — Арк. 161.
- ¹⁰⁸ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 354. — Арк. 21; матеріали із особової справи В.А.Балицького — особистий архів автора.
- ¹⁰⁹ ДА СБУ (Одеса). — Спр. 25468-фп. — Т. 3. — Арк. 308.
- ¹¹⁰ ДАХО. — Ф. 99. — Оп. 3. — Спр. 354. — Арк. 305.
- ¹¹¹ ДА СБУ (Одеса). — Спр. 25468-фп. — Т. 2. — Арк. 73.
- ¹¹² ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 355. — Арк. 472.
- ¹¹³ Тумшиц М.А. Кадровый состав органов ОГПУ начала 30-х годов (по материалам Средне-Волжского края) // Политический сыск в России: История и современность. — Санкт-Петербург: Университет экономики и финансов, 1997. — С. 335.
- ¹¹⁴ Кокурин А., Петров Н. ГПУ-ОГПУ (1922–1928) // Свободная мысль. — 1998. — № 7. — С.123.